

پژوهشنامه نقد ادبی و بلاغت، سال ۱۱، شماره ۱، بهار ۱۴۰۱، پیاپی ۲۵

10.22059/jlcr.2021.327128.1707

Print ISSN: 2382-9850-Online ISSN: 2676-7627

<https://jlcr.ut.ac.ir>

Comparative Criticism of Gulistan and Selected Javame'al-Hekayat With the Semioethics Approach

Shirzad Tayefi

Associate Professor of Persian Language and Literature, Allameh Tabataba'i University, Tehran,
Iran

Mohammadhassan Hassanzadeh Niri

Associate Professor of Persian Language and Literature, Allameh Tabataba'i University, Tehran,
Iran

Abbas Rezvani

PhD Candidate of Persian Language and Literature, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran

(p.p 105-126)

Received: 12, May, 2021 & Accepted: 20, February, 2022

Abstract

Faced with literary masterpieces, the increasing correlation of sciences based on the cognition of language, culture, and society with literature, as a practical platform for decryption of the prevalent thoughts in society, has highlighted the requisiteness to accompany artistic pleasure with an interdisciplinary approach in order to get acquainted with cultural background and try to strengthen the moral and cultural infrastructure of society. This is the common theme of Humanities and literature, which can be interpreted as Semioethics: The Life cycle care beyond borders. In the forthcoming research, "Gulistan" and selected "Javame'al-Hekayat", as two prominent books in the category of anecdote, have been analyzed, and with the method of quantitative and qualitative analysis of moral signs the following items have been concluded: 1. By their styles (direct-descriptive or persuasive-warning) and less attention to the details of the narrative and 2. By assigning characteristics to the characters of the anecdotes, the authors have presented a social and governmental view of their times, and a display of the real moral characteristics or an idealistic view of morality. 3. The qualitative and quantitative level of attention to Ethics signs is such that the authors can be considered as activists with moral and social concerns and the works or at least parts of the works, represent the realities of the time. 4. Most individual moral signs belong to the range of rationality/ignorance, honesty/dishonesty, compassion/ violence. Also, most social moral signs are justice/oppression and goodness/ carelessness to people 5. From what is represented in the literary masterpieces, it can also be concluded that "people take refuge in many lies with different justifications and in different situations". Although this claim does not in any way mean the inherent truth of human, it should make us think to restrain mentioned trait to have a more beautiful world or to alleviate human suffering.

Keywords: Gulistan , Javame'al-Hekayat, Semiotics, Semioethics, Representation of Reality.

نقد مقایسه‌ای گلستان و گزیده جوامع‌الحکایات و لوامع‌الروایات با رویکرد نشانه‌شناسی اخلاق

شیرزاد طایفی*

دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

محمدحسن حسن‌زاده نیری

دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

عباس رضوانی

دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

(از ص ۱۰۵-۱۲۶)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۴/۲۲؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۱

علمی - پژوهشی

چکیده

رابطه روزافزون دانش‌های مبتنی بر شناخت زبان، فرهنگ و جامعه با ادبیات، به‌عنوان ابزاری کاربردی برای نمایش جریان‌های اندیشه در جامعه، لزوم همراهی لذت‌هنری را با نگاهی میان‌رشته‌ای در برخورد با آثار مطرح ادبی نمایان کرده است. با چنین رویکردی در مطالعه شاهکارهای ادبی قدما، می‌توان با پیشینه فرهنگی خود آشنا شد و با تفسیر نشانه‌های اخلاقی و اجتماعی و یافتن دلیل و روش بروز آنها، به استحکام زیربنای اخلاقی و فرهنگی جامعه پرداخت. این روش، همان نقطه اشتراک دانش‌های علوم انسانی با ادبیات است که به نشانه‌شناسی اخلاق تعبیر شده است: مراقبت از جریان زندگی در ابعادی فراتر از مرزها. بر این اساس، پژوهش پیش‌رو به گلستان و گزیده جوامع‌الحکایات و لوامع‌الروایات، به‌عنوان دو اثر مطرح ادبی پرداخته و با روش تحلیل کمی و کیفی نشانه‌های اخلاقی، نتیجه گرفته است که الف) نویسندگان با سبک مخصوص خود (مستقیم - توصیفی یا ترغیبی - تحذیری) و پرداختن کمتر به جزئیات روایت، بازنمودی از وضعیت اجتماعی و حکومتی دوران خود ارائه کرده‌اند؛ ب) نویسندگان با اختصاص ویژگی‌هایی به شخصیت‌های داستان، جنبه‌هایی از خصوصیات اخلاقی افراد یا نگاه آرمان‌گرایانه خود را به نمایش گذاشته‌اند؛ ج) میزان کیفی و کمی اخلاقیات در متون، تا آن حد است که می‌توان نویسندگان را دارای دل‌نگرانی‌های اخلاقی و اجتماعی دانست و آثار یا حداقل بخش‌هایی از آثار را بازنمایی واقعیت‌های زمانه قلمداد کرد؛ د) بیشترین نشانه‌های اخلاقی فردی به طیف‌های عقلانیت/جهالت، صداقت/بی‌صداقتی و عطفوت/خشونت و بیشترین نشانه‌های اخلاقی اجتماعی به عدل/ظلم و نیکی/بی‌توجهی به مردم اختصاص دارند؛ ه) از آنچه در شاهکارهای ادبی قدما بازنمایی شده، می‌توان نتیجه گرفت «آدمی با توجیهات مختلف و در وضعیت‌های گوناگون، بسیار به دروغ پناه می‌برد». هرچند این ادعای برآمده از واقعیت‌های متون، هرگز به معنی حقیقت ذاتی انسان نیست، اما باید او را به فکر وادارد تا برای جهانی زیباتر یا کاستن از آلام بشر، این ویژگی را مهار کند.

واژه‌های کلیدی: گلستان، جوامع‌الحکایات و لوامع‌الروایات، نشانه‌شناسی، نشانه‌شناسی اخلاق، بازنمایی واقعیت.

۱. مقدمه

پیشینیان زبان را ابزاری برای برقراری ارتباط می‌دانستند؛ امروزه و علاوه بر آن، به کمک دانش شناختی در حوزه‌های گوناگون، زبان از مهم‌ترین ابزارهای شناخت دانسته می‌شود که در کسب، سازمان‌دهی، پردازش و انتقال اطلاعات و فرآیند تفکر نقش مهمی ایفا می‌کند؛ از این‌رو، یکی از بهترین روش‌ها برای فهم اندیشه‌ها و اعتقادات افراد و بررسی تحولات جامعه، زبان آنهاست که با تفکرآشان پیوندی عمیق دارد.

زبان را ماده اصلی ادبیات و از عناصر مهم و زیربنایی فرهنگ و تمدن بشری محسوب کرده‌اند. فرهنگ نیز، میراث انسانی جوامع مختلف و گوهر زندگی اجتماعی است. خلاصه آنکه زبان هر انسانی بر نگاهی که به دنیای اطراف خود دارد، تأثیر می‌گذارد؛ از این‌روست که توجه به نقش نشانه‌ها و رمزگان زبانی در شکل‌گیری اندیشه‌های فردی و اجتماعی اهمیت می‌یابد.

نشانه‌شناسی که معمولاً از آن به مطالعه نظام‌مند نشانه‌ها و عوامل مؤثر در تولید و تفسیر آنها یاد می‌شود، در فرآیند تکاملی خود از دانش‌های دیگری مانند جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، فلسفه اخلاق و ... بهره گرفته است. نشانه‌شناسی اجتماعی که به معنای متن در بافت فرهنگی و اجتماعی می‌پردازد، بر مواردی مانند هویت، رسوم، آداب و رمزگان‌های اجتماعی تمرکز دارد. نشانه‌شناسی اخلاق نیز نه به‌عنوان رشته‌ای مستقل، بلکه به‌منزله گرایشی در مطالعه نشانه‌ها به دنبال مراقبت از حیات در جهان است؛ از این‌رو، به تدریج در حال احیای نگاه ارزش‌شناسانه به نشانه‌هاست. از سویی دیگر، چون این دسته از مطالعات، به نقش فرد در سرنوشت دیگران توجه ویژه‌ای دارد، علائم اجتماعی در آنها مورد مطالعه جدی‌تری قرار می‌گیرد. روشن است که با چنین نگاهی، انتقاد و مسئولیت اجتماعی و آگاهی‌بخشی اهمیت بسیاری پیدا می‌کند تا مراقب باشد آنچه باعث رشد و توسعه جهان شده است، خود عامل نابودی حیات نشود.

این مسیر که از شناخت زبان آغاز شده، اندیشه و فرهنگ را با معیار رمزگان زبانی مطالعه و در ادامه، عناصر اجتماعی را در متن جست‌وجو می‌کند تا روش‌های خلق معنی را دریابد، ناگزیر به نقطه‌ای حساس می‌رسد: نشانه‌شناسی نه تنها نشانه‌ها را تبیین می‌کند و توضیح می‌دهد، بلکه لازم است درباره رفتار انسان و وضعیت اجتماعی و اخلاقی او نیز حرف درخور توجهی داشته باشد. در حقیقت، راهی که با واکاوی زبان شروع شده است و به بررسی متن و نشانه‌های زبانی‌اش می‌پردازد، خواه‌ناخواه به شناخت انسان و پیرامون او می‌رسد. این توسعه حوزه نشانه‌شناسی، هرچند شاید دلهره‌ای آگزستان‌سالیستی با خود به همراه داشته باشد؛ اما در ترکیبی از التذاذ هنری که ناشی از مطالعه آثار ادبی است، با سودمندی کاربردی برای افراد و اجتماع، به ارتقای کیفیت زندگی انسانی منتهی خواهد شد؛ رشدی که تلاش می‌کند آگاهی و مسئولیت‌پذیری را به همراه داشته باشد؛ و چه چیزی زیباتر از ترکیب لذت هنری و رشد انسانی.

۱-۱. بیان مسئله

هر نگاهی به ادبیات داشته باشیم و هر تعریفی از آن ارائه کنیم، رسانه فرهنگی بودن به‌عنوان بخش کاربردی آن، قابل چشم‌پوشی نخواهد بود. در حقیقت، خصوصیات اخلاقی فرد و جامعه و حکومت، وضعیت اجتماعی و سیاسی، تأثیر تحولات تاریخی بر فرهنگ و نحوه زندگی و اندیشه‌های مؤلف در نگاه نقادانه یا آرمانی از آثار ادبی قابل استخراج است.

این پیوند ادبیات و جامعه آن‌قدر تنگاتنگ است که بسیاری از اندیشمندان عرصه ادبیات، به‌وضوح از نقش مستقیم آن در تغییرات اجتماعی سخن می‌گویند. در رویکردی متعادل که نه ادبیات را در حد لذت تقلیل دهد و نه آن را به بیانیه‌ای سیاسی تبدیل کند، می‌توان ویژگی‌های زیبایی‌شناسانه آن را با ویژگی‌های جامعه‌شناسانه‌اش ترکیب کرد و در کنار التذاذ هنری به آگاه‌کردن انسان‌ها رسید. این آگاهی مسئولیت‌پذیر و دغدغه‌مند که از رابطه بین ادبیات، زبان‌شناسی، فرهنگ و جامعه به دست آمده است، می‌تواند به بهبود کیفی زندگی انسان‌ها و در نتیجه، بهبود رابطه با هستی منجر شود.

زندگی در عصر جدید که با سرعت سرسام‌آور توسعه فناوری همراه است، نیاز به بازنگری در رابطه انسان با خود، با دیگران و با طبیعت را آشکارتر کرده است. رشد و تسهیل ارتباطی انسان‌ها با هم که می‌تواند یکی از مزایای فناوری قلمداد شود، هم‌زمان می‌تواند نگرانی‌هایی درباره نوع نگاه انسان و جوامع مختلف به دیگران ایجاد کند. از دیگر سو، دویدن افراطی آدمی برای رسیدن به زندگی بهتر و آرزوهای بیشتر، لاجرم به خستگی مفرط منتهی خواهد شد. اینجاست که هنر و ادبیات می‌تواند به یاری درون ناآرام انسان بشتابد و با آگاهی هدفمند از گذشته تاریخی و فرهنگی غنی، در مسیر پر پیچ و خم زندگی، تکیه‌گاهی مطمئن ایجاد کند. علاوه بر آن، با تقویت قدرت تخیل، از تصوّر ناشی از قرار دادن خود در جایگاه دیگری بهره گرفته، لزوم توجه و احترام به غیر را مشخص کند؛ از این‌رو، اهمیت چنین رویکردی در بازخوانی آثار مطرح ادبی پیشینیان آشکار خواهد شد. رویکردی که با شناخت انسان از خود و گذشته و نهادینه کردن آگاهی‌های اجتماعی و قبول مسؤلیت و احترام به دیگری به چراغی برای آینده تبدیل خواهد شد.

پژوهش بنیادی-کاربردی پیش‌رو، در نظر دارد به گلستان و گزیده جوامع‌الحکایات و لوامع‌الروایات چنین نگاهی داشته باشد و با روش تحلیل کمی و کیفی، عناصر اخلاقی آنها را تحلیل کند. این عناصر بر اساس آموزه‌های قرآن انتخاب شده‌اند و در این انتخاب، از کتاب مفاهیم اخلاقی-دینی در قرآن مجید (۱۳۹۴) نوشته توشیهیکو ایزوتسو استفاده شده است. نیز برخی از آنها با توجه به توصیه یا نهی مؤلف در خلال حکایت‌ها ثبت شده‌اند. ذکر این نکته لازم است که بر اساس نظریات مطرح اخلاقی اندیشمندان غربی نیز، بخش زیادی از این فضائل و رذائل قابل تأیید هستند؛ مگر چند مورد که مستقیماً از آموزه‌های دین اسلام استخراج شده‌اند؛ مانند نماز، پرهیز از باده‌نوشی و اجرای حدود و تعزیرات.

پرسش‌های پژوهش از این قرارند:

۱. ارزش‌های اخلاقی در گلستان و گزیده جوامع‌الحکایات و لوامع‌الروایات تا چه سطحی مورد توجه قرار گرفته است؟

۲. کدام پسندیده‌ها و ناپسند‌های اخلاقی، با چه بسامد و شیوه‌ای در گلستان و گزیده جوامع‌الحکایات و لوامع‌الروایات مورد توجه قرار گرفته است؟

۳. تا چه حدی، مؤلفان را می‌توان از جمله فعالان یا دغدغه‌مندان فرهنگی - اجتماعی دانست؟ بر این اساس، فرضیه‌های پژوهش بدین شرح در نظر گرفته شده‌اند:

۱. گلستان و گزیده جوامع‌الحکایات و لوامع‌الروایات، واقعیت‌ها یا دست کم بخشی از واقعیت‌های جامعه خود را (مانند عدالت، امنیت، درایت، رواداری، توجه به علم یا خرافات) بازنمایی می‌کنند.

۲. در گلستان و گزیده جوامع‌الحکایات و لوامع‌الروایات، نکات بسیاری از ارزش‌های اخلاقی (مانند راست‌گویی، یک‌رنگی، وفاداری، بخشندگی) به چشم می‌خورد.

۳. مؤلفان را می‌توان هنرمندانی با دغدغه‌های فرهنگی - اجتماعی قابل توجه دانست.

۱-۲. پیشینه پژوهش

بر اساس پی‌گیری پیشینه پژوهش‌های دانشگاهی، دریافتیم که تاکنون تحقیقی با اهداف و گستره این پژوهش انجام نشده است؛ اما برای آشنایی با حوزه‌های مختلف مبانی نظری، می‌توان از منابعی که در ادامه خواهد آمد، بهره گرفت. قابل ذکر است پژوهش ناهید حیدری که در مقطع کارشناسی ارشد دانشگاه یاسوج در ۱۳۹۵ و با عنوان «مقایسه اخلاق و حکمت در جوامع‌الحکایات و لوامع‌الروایات عوفی و بهارستان جامی» انجام شده است، به بررسی برخی عناصر اخلاقی در این دو کتاب پرداخته و با یافتن مضامین مشترک مانند علم‌اندوزی و میهمان‌نوازی و اعتدال، نتیجه گرفته است که عوفی توجه بیشتری به مضامین اخلاقی و دسته‌بندی آنها در قالب حکایات دارد. تحقیق مذکور در روش، اهداف، فرضیه و نتایج مورد نظر با این پژوهش تفاوت دارد.

الف. کتاب

- صفوی، کوروش (۱۳۹۷)، آشنایی با نشانه‌شناسی ادبیات، تهران، علمی.
- چندلر، دانیل (۱۳۹۷)، مبانی نشانه‌شناسی، تهران، سوره مهر.
- ون لیوون، تتو (۱۳۹۵)، آشنایی با نشانه‌شناسی اجتماعی، تهران، علمی.
- سجودی، فرزانه و گروه مترجمان (۱۳۹۶)، نشانه‌شناسی فرهنگی (مجموعه مقالات)، تهران، علم.

- ملکیان، مصطفی (۱۳۸۹)، حدیث آرزومندی، تهران، نگاه معاصر.
- فرانکنا، ویلیام (۱۳۹۲)، فلسفه اخلاق، ترجمه هادی صادقی، تهران، طه.
- حاجیان، ابراهیم (۱۳۹۳)، جامعه‌شناسی اخلاق، تهران، جامعه‌شناسان.

ب. مقاله

- ناصر نیکوبخت و همکاران در مقاله «الگوی تحوّل زن از همسر خانه‌دار تا مصلح اجتماعی بر اساس نشانه‌شناسی اجتماعی رمان‌های سووشون و عادت می‌کنیم» با استفاده از نظریه نشانه‌شناختی - اجتماعی هلیدی و با واکاوی سطوح نحوی، معنایی و اندیشه‌ای متن‌ها، شیوه‌های تلاش نویسندگان را برای نمایش هویت یافته‌اند.
- سهیلا فرهنگی و محمّدکاظم یوسف‌پور در مقاله «نشانه‌شناسی شعر الفبای درد» نتیجه گرفته‌اند که قیصر امین‌پور با استفاده از نشانه‌های زیبایی‌شناختی و روابط مفهومی مانند نمادها، اغراق، تلمیح و هم‌آوایی و با یاری از تکرار «درد» و در شیوه‌ای هماهنگ بین شکل و محتوا و با داشتن رابطه‌ای بینامتنی با قرآن کریم و آثار عطار، به تأثیرگذاری بر مخاطب پرداخته است.
- شیرزاد طایفی و محمّد شیخ‌الاسلامی در مقاله «نقد نشانه - معناشناختی داستان شیخ صنعان در منطق‌الطیر» به مطالعه نظام‌های گفتمانی داستان شیخ صنعان پرداخته، با تشخیص نظام گفتمانی هوشمند به‌عنوان نظام غالب و با بیان نشانه‌های شوشی و کنشی در متن، شیوه تبدیل وضعیت نقصان اولیّه به وضعیتی استعلایی را توضیح داده‌اند.

ج. پایان‌نامه

- نعیمه موسوی در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «تحلیل تطبیقی نشانه‌شناسی اجتماعی در رمان نوجوان (گزیده آثار هوشنگ مرادی کرمانی و کاترین پاترسون)» نشانه‌های اجتماعی را مانند هویت، آداب معاشرت و طنز در آثار دو نویسنده مذکور بررسی کرده و از این طریق، به توضیح تصویر ارائه‌شده از جامعه پرداخته است.
- فیروزه علی‌اکبری در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «نقد نشانه‌شناسی اجتماعی در مجموعه داستان‌های جلال آل احمد و یوسف ادریس» به بازنمایی واقعیت در آثار دو نویسنده مذکور می‌پردازد و با توجه به درون‌مایه‌های اجتماعی - انتقادی و نشانه‌های درون متن، تصویر واقع‌بینانه جامعه را که در متون بازتاب یافته است، توضیح می‌دهد.

۲. مباحث نظری

۲-۱. نشانه‌شناسی

در تاریخ نشانه‌شناسی که به مطالعه نشانه‌ها و کارکرد آنها می‌پردازد، مفاهیم مختلفی از نشانه ارائه شده است. سوسور (Ferdinand de Saussure)، دال و مدلول را تفکیک‌ناپذیر از یکدیگر در نظر

می‌گیرد و «این پیوند جدایی‌ناپذیر را نشانه‌ی زبان می‌داند [...] که با سایر نشانه‌های همان نظام فرق دارد» (صفوی، ۱۳۹۴: ۲۳). نظام نشانه‌ای سوسوری به پیوند ذهنی میان دال و مدلول متکی است؛ حال آنکه چارلز پی‌یرس (Charles Sanders Peirce) که نشانه‌شناسی را در الگوی سه‌وجهی نشانه، موضوع و مفسر انسجام می‌بخشد، نشانه یا بازنمون را تحقق فیزیکی یک پدیده اصلی برای کسی می‌داند (همان: ۳۰)؛ در نتیجه، زاویه دید انسانی که به حوزه شناخت نشانه‌ها وارد شده، در معنادار شدن نشانه تأثیر خواهد داشت (شعیری، ۱۳۹۵: ۲). همچنین مفسر که می‌توان از آن به معنای نشانه یاد کرد، می‌تواند به جای موضوع بنشیند و به کمک مفسری دیگر تفسیر شود و این فرآیند پی‌درپی انجام شود (اکو، ۱۳۹۷: ۸).

در قرن بیستم و در مسیر مطالعاتی میان دو دیدگاه یادشده، چارلز ویلیام موریس، نشانه‌شناسی را به سه حوزه نحو (رابطه هر نشانه با باقی نشانه‌ها)، معنی‌شناسی (رابطه هر نشانه و معنی اصلی آن) و کاربردشناسی (رابطه میان نشانه‌ها و کاربران و کاربرد و تأثیر آن) تقسیم کرده و آن را مطالعه نشانه‌شناسی دانسته است (صفوی، ۱۳۹۴: ۶۲). خود نشانه‌شناسی نیز دارای چهار جزء نشانه، موضوع، مفسر (توان تفسیرگر برای فهم نشانه) و تفسیرگر است و هر نشانه نیز لزوماً دارای مصداق، به معنی اشیاء یا رویدادهای واقعاً موجود نیست (اکو، ۱۳۹۷: ۹).

توماس سیبیک (Thomas Sebeok) با توسعه این دانش و تأکید بر بینارشته‌ای بودن آن، در چارچوب نشانه‌شناسی زیستی، به مطالعه تطبیقی نشانه‌هایی می‌پردازد که تمامی موجودات زنده به کار می‌برند (صفوی، ۱۳۹۴: ۶۴).

امبرتو اکو (Umberto Eco) نیز با بررسی رابطه میان نشانه‌ها و واقعیت جهان خارج معتقد است باید به نقش نشانه‌ای پرداخت که رابطه‌ای قراردادی میان محتوا و بیان است (همان: ۶۴). همچنین محتوا که خود در فرهنگی مشخص پرداخته می‌شود، اهمیت نقش فرهنگ را در تولید نشانه مشخص می‌کند (اکو، ۱۳۹۷: ۹).

۲-۲. نشانه‌شناسی اجتماعی و نشانه‌شناسی اخلاق

نشانه‌شناسی اجتماعی را می‌توان به جای نظریه‌ای انتزاعی، رهیافتی کاربردی برای یافتن معنا در رفتار بشر دانست (کرس، ۱۳۹۷: ۵)؛ به عبارتی دیگر، این اصطلاح می‌تواند بیان‌کننده نظرگاهی عقلانی، یعنی دیدگاهی مفهومی باشد؛ اما هم‌زمان دو معنی ضمنی نیز به همراه دارد: نشانه‌شناسی اجتماعی. اصطلاح «اجتماعی» نیز به دو چیز اشاره می‌کند: نخست، نظامی اجتماعی را تداعی می‌کند که می‌تواند هم معنا با فرهنگ باشد و دوم اینکه با تفسیری ویژه به بررسی روابط زبان و فرهنگ اجتماعی می‌پردازد (هلیدی و حسن، ۱۳۹۳: ۴۹-۵۱). مایکل هلیدی به عنوان زبان‌شناسی که نگره نشانه‌شناسی اجتماعی او از محرکان اصلی در گسترش و بسط این نظریه است (ون لیون،

۱۳۹۵: ۱۸)، در مقام ارائه دلیل برای انتخاب تفسیر جامعه‌شناختی از زبان و رهگذری که از آن طریق معنای زبان را روشن کند، چنین می‌گوید:

علت این نیست که ما دیگر مسیرها را نامرتبط می‌دانیم، بلکه به‌خاطر مسائلی خاصه مسائلی آموزشی مورد علاقه ماست که بعد اجتماعی هم مهم تلقی می‌شود [...] یادگیری، فرآیندی اجتماعی است؛ محیطی که یادگیری آموزشی در آن رخ می‌دهد، محیط نهادی اجتماعی است؛ چه نهاد عینی باشد، مثل کلاس درس [...] یا نهادی در انتزاعی‌ترین معنایش، مثل نظام مدرسه یا حتی فرآیند آموزشی [...] دانش از طریق روابطی مثل روابط والدین و فرزند یا معلم و شاگردان یا هم‌کلاسی‌ها که در نظام ارزش و ایدئولوژی به فرهنگ تعریف می‌شوند، وارد بافت‌های اجتماعی می‌شود (به نقل از همان: ۵۲).

در میان تعاریف مختلف نشانه‌شناسی اجتماعی، می‌توان به توضیح تئو ون لیوون (Theo van Leeuwen)، زبان‌شناس هلندی و استاد دانشگاه سیدنی ارجاع داد. وی این دانش را با تمرکز بر کارکرد نشانه‌ها، درآمدی می‌داند بر روش‌های ترکیب جامعه برای خلق معنا؛ به عبارت دیگر، «چگونگی خلق معنا از رهگذر تعاملات پیچیده نشانه‌شناختی» (همان: ۱۵). نکته مهمی که لیوون همان ابتدای کتاب آشنایی با نشانه‌شناسی اجتماعی بیان می‌کند، تأکید وی بر کاربردی بودن این دانش است:

نشانه‌شناسی اجتماعی نظریه‌ای محض و حوزه‌ای کامل و مستقل نیست. تنها در صورتی توانایی‌های خود را نشان می‌دهد که در نمونه‌ها و موضوعات خاصی به کار برده شود؛ از این‌رو، همیشه نیازمند این است که [...] دیگر حوزه‌ها را نیز مد نظر قرار دهد [...] این میان‌رشته‌ای بودن یکی از مشخصه‌های اساسی و بدیهی نشانه‌شناسی اجتماعی است (همان: ۲۳).

نشانه‌شناسی اخلاق نیز عبارت تازه‌ای است که قدمت آن به اوایل دهه هشتاد میلادی بازمی‌گردد. این دسته مطالعات، رشته‌ای مستقل نیست؛ بلکه دیدگاه و گرایشی در مطالعات نشانه‌شناسی محسوب می‌شود و هدفش مراقبت از حیات در بُعد جهانی است (کوبلی، ۱۳۹۶: ۲۵۹). می‌توان ریشه نشانه‌شناسی را در علامت‌شناسی یافت. در یونان باستان بقراط فهرستی از علایم جهانی و عمومی بیماری را به‌مثابه نشانه‌شناختی بدن تهیه کرد. جالینوس با احیای آموزه‌های بقراط و جهت‌گیری سه‌گانه گذشته (یادکرد)، حال (تشخیص) و آینده (پیش‌آگاهی) جدایی‌ناپذیری علم و اخلاقیات را مطرح کرد؛ همچنان‌که پیش‌تر از او نیز بقراط اهمیت اخلاق را گوشزد کرده بود (همان: ۲۶۰). در حقیقت بقراط و جالینوس با تدوین علامت‌شناسی در دانش طب و اهمیت رویکردی اخلاقی در این حوزه، بین طب و اخلاق (سلامت حیات و انسانیت) و علامت‌شناسی (و در نتیجه نشانه‌شناسی) ارتباط برقرار کردند؛ رابطه‌ای که البته قرن‌ها بعد و در نتیجه افزایش ارتباطات بین انسان‌ها، فرهنگ‌ها و قلمروهای طبیعی بیش از پیش لازم تشخیص داده شده است. نشانه‌شناسی اخلاق را می‌توان برآمده از معناشناسی ویکتوریا ولبی (Victoria Welby)، علاقه‌پی‌پرس به اخلاقیات و ارتباط بین نشانه‌ها و ارزش‌ها در دیدگاه موریس دانست (همان: ۲۶۲). بر این اساس،

هر انسان ارتباطی اجتناب‌ناپذیر با دیگران دارد و در نتیجه، نمی‌توان نقش او را در سرنوشت دیگران نادیده گرفت؛ بنابراین، نشانه‌های مورد مطالعه علائمی اجتماعی هستند که بر اساس ارتباط انسان با خود، دیگران و جهان مشخص می‌شوند. این علامت‌ها با واژه‌ها بیان می‌شوند؛ از این رو، نشانه‌شناسی اخلاق تمایل دارد با دقت به صداها گوش کند. این تمایل در حقیقت توان گفت- و شنود را مشخص می‌کند؛ توانی که شرط اساسی حیات است و قرار است به مطالعاتی با موضوعات قدرت انتقاد، آگاهی اجتماعی، رفتار مسئولانه، مشارکت فعال و توجه جدی به دیگری، نه به‌عنوان وسیله، بلکه به‌منزله هدف منتهی شود (همان: ۲۶۶-۲۶۲).

۲-۳. رمزگان

پیامی که یک انسان به‌عنوان فرستنده و از طریق زبان به انسانی دیگر، به‌عنوان گیرنده می‌فرستد، در قالب کلماتی در یک یا چند جمله است. این جمله‌ها باید به یک زبان باشد تا گیرنده آن را درک کند. ممکن است پیام در قالب زبان‌های مرسوم مانند فارسی و انگلیسی و عربی نباشد و مثلاً از علامت‌دادن با دود و ایما و اشاره و ... استفاده شود؛ «بنابراین، به‌جای زبان، بهتر است بگوییم پیام به یک رمزگان است» (صفوی، ۱۳۹۴: ۷۱). پیامی که از سوی رمزگان به‌عنوان نظام نشانه‌ای بیان می‌شود که هم فرستنده باید بداند و هم گیرنده (صفوی، ۱۳۹۱: ۳۲-۳۳)، دارای موضوعی است که پیش‌تر گفتیم از نظر پی‌یرس، تحقق فیزیکی یک پدیده واقع در جهان خارج از نشانه است که نشانه آن را تعبیر و تفسیر می‌کند. این تفسیر و تعبیرها به‌آشنایی با مجموعه قراردادهای و نیز ارتباط نشانه‌ها با یکدیگر نیاز دارد. با توجه به تنوع قراردادهای و رمزگان، نشانه‌شناسان برای فهم بهتر و انسجام بیشتر، تقسیم‌بندی‌های مختلفی ارائه داده‌اند. چندلر (Daniel Chandler) در یک دسته‌بندی، رمزگان را به سه مجموعه اجتماعی، متنی و تفسیری تقسیم می‌کند و رمزگان اجتماعی را شامل زبان گفتار و رمزگان‌های رفتاری و بدنی و مرتبط با کالا می‌داند (چندلر، ۱۳۹۷: ۲۲۳-۲۲۴). دقت در دیدگاه ساخت‌گرایان که زبان را در تولید و تداوم واقعیت‌های اجتماعی مهم می‌دانند، اهمیت رمزگان زبانی را در مطالعات نشانه‌شناختی مشخص می‌کند؛ همچنان‌که مطالعه رمزگان اجتماعی از قبیل شغل، پوشش، خوراک و نوشاک، رفتار و ... نیز در یافتن تفاوت‌های فرهنگی جوامع دارای اهمیت است.

۲-۴. اخلاق

در آثار مکتوب حوزه اخلاق، تعریف‌های مختلفی از این واژه مطرح شده است؛ اما به نظر نمی‌رسد تفاوت عمده‌ای با یکدیگر داشته باشند.

اندیشمندان مسلمان که معمولاً دیدگاه‌هایشان را در این حوزه در مکتوباتی با مضامین فلسفی، کلامی یا فقهی یا به شکل شرح آیات و روایات و حکایاتی درباره سیر و سلوک بیان کرده‌اند،

اخلاق را به‌عنوان سرشت انسان، مبتنی بر معرفتی درونی می‌دانند. در این نگاه، اخلاق، آن عملی است که انسان به‌طور مداوم انجام می‌دهد و در اعماق اندیشه او ریشه دارد. این رفتار درونی شده هرچند غالباً بدون فکر قبلی و به‌سرعت بروز می‌یابد، اما باید در آغاز راه، اندیشمندانه انتخاب شده باشد، سپس به‌دلیل تکرار به‌عنوان فضیلت نهادینه شود؛ چنان‌که خواجه نصیرالدین طوسی می‌گوید:

عادت چنان بود که در اوّل به رویت و فکر اختیار کاری کرده باشد و به تکلف در آن شروع می‌نموده تا به ممارست متواتر و فرسودگی در آن با آن کار آلف گیرد و بعد از آلف تمام به‌سهولت بی‌رویت از و صادر می‌شود تا خلقی شود او را (۱۳۹۱: ۱۰۲).

وی حکمت را علم به چیزی آن‌چنان که هست و انجام فعلی آن‌چنان که بایسته است برای نیل به کمال نفس، و البته با توجه به توانایی انسان، معرفی و آن را به دو بخش علم و عمل تقسیم می‌کند. از منظر او علم شامل دو بخش حکمت نظری و عملی است و حکمت عملی نیز به سه گروه تهذیب اخلاق (در رابطه با فرد انسان)، تدبیر منزل و سیاست مُدُن تقسیم می‌شود. خواجه تهذیب اخلاق را اشراف انسان به‌عنوان اشرف موجودات، به چگونگی کسب خلقی می‌داند که بر آن اساس، تمامی رفتار آزادی آدمی جمیل و محمود باشد. این تهذیب که آدمی را به کمال می‌رساند، برترین صناعت مردم است و اگر انسان‌هایی باشند که به‌رغم امکان اشرف موجودات بودن، در راه‌ای پست حرکت کنند، با پیروی از این صناعت می‌توانند به مراتب والای انسانی دست یابند (همان: ۱۰۲-۴۸).

در نگاهی امروزی‌تر به اخلاق، فنایی در کتاب دین در ترازوی اخلاق آن را در مفهومی گسترده، هنجارها و ارزش‌هایی می‌داند که برای تفکر و رفتار انسان نقش راهنما دارند (فنایی، ۱۳۸۴: ۵۱)؛ این راهنما به دو بخش فردی و اجتماعی تقسیم می‌شود. در حوزه اندیشه دینی، اخلاق فردی مجموعه‌ای از پسندیده‌ها و ناپسندیده‌های گفتاری و رفتاری است که سرنوشت حیات اخروی انسان را شکل می‌دهد. همچنین اخلاق اجتماعی، به حیطة رفتار انسان با دیگر مردم می‌پردازد که از آن به «حق الناس» تعبیر شده است.

اندیشمندان غربی به اخلاق از منظری فرادینی هم نگریسته و با دیدی جامعه‌شناختی یا فلسفی، تأثیر اخلاقیات بر شخصیت فرد یا سرنوشت دیگران را بررسی کرده‌اند. بر این اساس، نوع رفتار آدمی با توجه به وظیفه‌ای که فاعل یک عمل هنگام مواجهه با آن عمل بر عهده دارد، نتیجه‌ای که از یک رفتار برای فرد یا اکثریت جامعه حاصل می‌شود یا فضیلتی که کمال انسان رسیدن به آن است، تنظیم خواهد شد. این نظریه‌ها به تبیین مفاهیم و توصیه رفتار خوب و بد می‌پردازند؛ لذا با توجه به ارتباط انسان با خود یا دیگری، علم اخلاق به گستره‌های تنظیم‌کننده رابطه آدمی با خدا (برای دین‌باوران)، با خود، با طبیعت و با سایر انسان‌ها تقسیم می‌شود. امروزه نظریه‌های هنجاری

اخلاق که اندیشمندان غربی مطرح کرده‌اند، گستردگی بسیاری دارد؛ اما اشتراک آنها این پرسش است که چه رفتاری دارای ارزش اخلاقی است؟

در هر حال، با هر دیدگاهی به اخلاق نگریسته شود، می‌توان به یک ادعای مشترک رسید: اخلاق آمده است تا به فرد انسانی در مسیر «از خود فراروی» کمک کند. هنگامی که انسان، اخلاقی عمل می‌کند، با عظمت روح از محدودیت‌های وجودش فراتر می‌رود و به انسانی باشکوه‌تر تبدیل می‌شود.

۳. چارچوب کلی و شیوه انجام پژوهش

همان‌گونه که پیش‌تر گفته شد، نشانه‌شناسی اجتماعی رویکردی است برای یافتن شیوه‌های ایجاد معنی در متن، از طریق تعاملات نشانه‌شناختی. همچنین نشانه‌شناسی اخلاق رهیافتی است برای توسعه فرهنگ آگاهی‌بخشی اجتماعی، رفتار مسئولانه و توجه به غیر که متون ادبی یکی از بهترین بسترهای تحلیل بر این اساس است. با مبنا قراردادن این دو دیدگاه به‌عنوان چارچوب کلی، نشانه‌های مورد توجه این پژوهش که در جدول‌های بخش دوم به تفکیک نمایش داده شده‌اند، به‌عنوان عناصر اخلاقی معنادهنده متن استخراج شده‌اند. در تعیین این عناصر، مطالعه مجموعه‌ای از کتاب‌ها و مقالات در حوزه‌های نشانه‌شناسی، نشانه‌شناسی اجتماعی، نشانه‌شناسی اخلاق و نیز آموزه‌های پژوهشگر از کلاس‌های فلسفه اخلاق یاریگر بوده‌اند. پس از تهیه فهرست نشانه‌های مورد پژوهش، در نرم‌افزار Access بانک اطلاعاتی مورد نیاز شامل جدول داده‌ها، برگه ورود اطلاعات، برگه جست‌وجوهای تنظیم گزارش و گزارش‌ها طراحی شد و پس از طراحی و آزمایش اولیه بانک اطلاعاتی مورد نیاز و رفع نواقص، فرآیند اصلی که مطالعه منابع پژوهش و ورود اطلاعات بود، آغاز شد. با اتمام ورود داده‌های اولیه، گزارش‌گیری در نرم‌افزار Access آغاز شد. با تکمیل گزارش‌ها، نتایج به جدول‌های نرم‌افزار Excel منتقل شد که خلاصه آن در بخش نتایج قابل مشاهده است.

شایان ذکر است برای رعایت قواعد پژوهش، استناد تک‌به‌تک نشانه‌های مورد نظر به ۱. آموزه‌های قرآن کریم و ۲. توصیه و نهی مستقیم یا تلویحی مؤلفان رعایت شده است که به ذکر چند نمونه اکتفا می‌شود:

- عدالت: در آیات چهل سوره قصص، هیجده و نوزده سوره جاثیه و پنجاه و نه سوره هود^(ع) حکومت ظلم و حکام ظالم مذمت شده و در آیه ۲۵ سوره حدید یکی از دلایل ارسال پیامبران رفتار عادلانه با مردم بیان شده است.

- امنیت و آرامش: آیه ۱۲۶ سوره بقره و ۳۵ سوره ابراهیم^(ع) به دعای حضرت ابراهیم^(ع) برای امن قراردادن مکه اختصاص دارد. در آیه ۱۱۲ سوره نحل داستانی از سرزمینی آباد و مسکونی نقل شده که برخوردار از ویژگی‌های امنیت و رزق و روزی فراوان است.

- تدبیر: در آیه ۲۴۷ سوره بقره، علم از ویژگی‌های طالوت به‌عنوان حاکم جامعه نام برده شده است. نیز اهمّیت تدبیر چنان است که خداوند در آیه پنج سوره نازعات به فرشتگان تدبیرکننده امور سوگند یاد می‌کند و یا خود را در آیه پنج سوره سجده، تدبیرکننده کارهای جهان، از آسمان تا زمین معرفی می‌کند.

- تهمت و گمان بد: در آیه ۱۵۶ سوره نساء، تهمت‌زندگان به حضرت مریم^س و در آیه یازده سوره نور نسبت‌دهندگان ناروا به خانواده پیامبر مورد لعنت یا مذمت خداوند قرار گرفته‌اند. نیز در آیه دوازده سوره حجرات، ایمان‌آوردگان از گمان بد درباره دیگران نهی شده‌اند.

۴. نگاهی به قلمرو پژوهش

ادبیات داستانی به آثار منشور، خلاقانه و دارای روایت گفته می‌شود که با دنیای واقعی ارتباط معنی‌داری داشته باشند (میرصادقی، ۱۳۸۵: ۲۲). نیز قصه به‌عنوان یکی از اشکال ادبیات داستانی، به آثاری اطلاق می‌شود که تأکیدشان به‌طور عمده بر حوادث و توصیفات است (یونسی، ۱۳۸۴: ۱۰). حکایت در ادبیات سنتی ایران، به‌لحاظ ساخت صوری و معنوی، ساده و مربوط به جهان کهن است (شمیسا، ۱۳۹۳: ۲۰۲) که معمولاً روایتی از قصه قبلی است؛ در آن نکته‌ای تعلیمی یا اندیشه‌ای اخلاقی و عرفانی نهفته است و شخصیت‌ها یا خیلی خوب یا خیلی بد هستند (همان: ۲۰۵-۲۰۶). در حقیقت، در قصه و حکایت، تأکید بر حوادث و پیام، بیشتر از توجه به تحوّل و تکوین شخصیت‌هاست و پیچیدگی خاصی در آن دیده نمی‌شود؛ به عبارت دیگر، قصه‌ها دارای پی‌رنگ ضعیف و کلی‌گرا هستند. از مهم‌ترین مجموعه حکایات ادبیات ایران، باید از گلستان سعدی و جوامع‌الحکایات و لوامع‌الروایات نام برد.

سدیدالدین محمد بن محمد عوفی که پس از تحصیلات اولیه در بخارا و سفرهای فراوان در منطقه خراسان بزرگ، به دلیل وضعیّت نابسامان زمانه به لاهور می‌رود، با پیوستن به دربار سلطان ناصرالدین قباچه و امر نگارش کتاب جوامع‌الحکایات و لوامع‌الروایات از سوی او، طرح اولیه کتاب را پی‌می‌ریزد؛ اما نگارش آن به‌واسطه تحولات داخلی حکومت به تأخیر می‌افتد و سرانجام، در حوالی سال ۶۳۰ق پایان می‌یابد. این کتاب مشتمل است بر چهار قسم، هر قسم ۲۵ باب و در مجموع صد باب حاوی ۲ هزار و ۱۱۳ حکایت (عوفی، ۱۳۹۲: ۶). از آنجا که کتاب پانصد و یک حکایت از جوامع‌الحکایات به سعی امیربانو کریمی تعداد بیشتری از حکایات را دربردارد و جدیدترین چاپ است، و نیز در این کتاب حکایات در پی هم آمده و حالت داستانی بر فضای آن حاکم حاکم کرده، در این پژوهش از آن استفاده شده است.

ابوعبدالله مشرف بن مصلح متخلّص به سعدی، گلستان را آن‌گونه که در دیباچه کتاب می‌گوید، در اردیبهشت ۶۵۶ق آغاز کرده و «از گل بوستان هنوز بقیتی مانده بود[ه]» (سعدی، ۱۳۹۸: ۵۴) که آن را به پایان می‌رساند. مدت‌زمان کوتاه نگارش چنین کتابی در کنار تجربه‌های

فراوان منعکس شده در حکایات و سبک خاص و بی‌رقیب سعدی، گلستان را به شاخصی ادبی تبدیل کرده است؛ نمایشی از فرهنگ پر بار نویسنده و جهان فکری غنی او. گلستان که نویسنده، مراد از نگارش آن را نصیحت می‌داند (همان: ۵۷)، جلوه‌ای است از مردم‌شناسی و حکومت‌شناسی.

۵. بحث

۵-۱. داده‌ها

در این بخش به بررسی داده‌های حاصل از مطالعه گلستان و پانصد و یک حکایت از جوامع‌الحکایات می‌پردازیم. نشانه‌های اخلاقی در این پژوهش به دو دسته فردی و اجتماعی-حکومتی تقسیم می‌شود. هر نشانه شامل طیفی با شدت کمی یک تا پنج است؛ به هر نشانه در صورت داشتن وضعیت «کاملاً مثبت: ۵»، «نسبتاً مثبت: ۴»، «متوسط: ۳»، «نسبتاً منفی: ۲» و «کاملاً منفی: ۱» اختصاص یافته است. دو مورد استثناء مربوط به طیف راست/دروغ و مواجهه با بیگانگان است که در اولی عدد ۳، وضعیت دروغ مصلحتی است و در دومی وضعیت اعداد به ترتیب عبارت‌اند از: «۵: مبارزه»، «۴: تعامل»، «۲: انفعال» و «۱: تسلیم».

با توجه به توضیحات ذکر شده، نتایج جزئی در جدول‌های زیر نمایش داده شده است.

جدول شماره ۱. نشانه‌های اخلاقی فردی										
گلستان					گزیده جوامع‌الحکایات					نشانه اخلاقی
۱	۲	۳	۴	۵	۱	۲	۳	۴	۵	
۱۳	۸	۳	۱۳	۲	۱۶۴	۱۵	۳۵	۵۹	۳۴	راست‌گویی/دروغ‌گویی
۱۸	۱۶		۱۶	۱	۲۵	۱۲		۱۶	۱۰	یک‌رنگی/اریا
	۱۵		۷	۱	۶۶	۳۵	۳	۵۲	۴۴	وفاداری/خیانت
	۷		۴		۲۵	۳۵	۳	۳۶	۱۸	وفای به عهد/ایمان‌شکنی
	۶		۵		۴	۳		۵۲	۳	اعتماد/عدم اعتماد
۲	۲۹		۱۴		۶۳	۵۵		۱۹	۲	حل اختلاف/اختلاف‌افکنی
۳	۲۰				۱۴۹	۱۱۶	۱	۵	۲	شفافیت/پنهان‌کاری- فریب
۱	۴		۵	۲	۸	۱۱		۱۳	۱۳	رازداری/افشای راز- سخن‌چینی
۶	۵۳		۳۶		۷۹	۶۲	۲	۴۴	۶۴	پرهیز از گناه/گناه‌کاری
۲	۳۳		۲۹		۳۴	۴۶	۳	۵۰	۲۴	متانت- اصالت/ بی‌شخصیتی- بی‌شرمی
	۱۰				۵	۲۴	۲	۲		کینه‌توز (بودن/نبودن)
۱	۱۰		۷۴	۲	۹۱	۲۵	۷	۱۱	۴۰	مهربانی- صلح- عفو/ عصبانیت- دشمنی
۳	۹۱		۱۰	۳	۴۵	۴۳	۲	۹۴	۵۵	نیکو(منشی/رفتاری)/ بد اخلاقی
	۳۳		۴۷	۴	۱۵	۱۴	۱	۱۰	۳۴	(بی‌اعتنایی- بی‌اعتباری) دنیا/ دنیا دوستی
۵	۴۸	۱	۷۱	۷	۳۵	۴۲	۸	۱۲	۹۹	بخشنده‌گی/خساست
۲	۲۰		۲۴	۱	۱۰	۲۲	۳	۱۵	۱۰	عزت نفس/حقارت- پستی
۵	۲۰		۳۱	۳	۲	۱۸	۱	۷	۱۱	قائم (بودن/نبودن)- طمع‌کاری
۳	۳۴		۱۳		۱۶	۱۷		۶	۵	تواضع- بی‌ادعایی/غرور- ادعا
۱	۹		۳۶		۷	۱۱		۵۸	۳۴	محافظه‌کاری- آینده‌نگری/بی‌احتیاطی
	۶		۷	۱	۱			۱۰	۱۶	فداکاری/خودخواهی
۱	۱۶		۳۵	۱	۳	۲		۶۳	۵۳	یاری- همراهی/بی‌توجهی- بی‌معرفتی
۲	۳		۱۷	۱	۱			۲۰	۱۲	همدلی- دلسوزی/بی‌توجهی

۵	۵۴		۳۳	۱	۳۲	۳۴		۹۲	۶۰	احترام-عذرخواهی/توهین
۱	۱۳		۴		۸	۲		۵	۴	نیکی به والدین و نزدیکان/بی‌توجهی
	۱۰		۳۹		۹	۲۹		۶۱	۳۶	سپاسگزاری-قدرشناسی/ناسپاسی
	۹		۲۳	۱	۱۱	۱۰		۴۷	۳۶	جوانمردی-بزرگواری/اناجوانمردی
	۲۲	۱	۱۹		۳	۶۹	۱	۳۹	۳۷	شجاعت/ترس
۲	۵۵		۱۳	۲	۳۱	۲۳	۲	۴۲	۱۶	انصاف-حق‌طلبی/بی‌انصافی
	۱		۱		۸	۷		۱	۶	کسب حلال/حرام‌خواری
۱	۸		۱۸	۱	۳	۴		۲۳	۲۴	تلاش-اراده-کسب تجربه/تنبلی
۱	۸۰		۲۴	۱	۷۰	۲۷	۱	۲۱	۹۷	علم-فضل-هنر/جهل
	۲		۳		۲	۱	۱	۳۸	۷	مشورت‌پذیری/خودرایی
۳	۲۰	۱	۴۷		۴	۷	۱	۴۶	۱۶	نصیحت و عبرت‌پذیری/پندناپذیری
۱	۲۸	۱	۸۳	۲	۲۳	۹	۳	۵۳	۵۲	خدا (باوری/ناباوری)- (رعایت/عدم)
	۱۳		۵۳	۱	۲۲	۲۵	۱	۶۲	۷۴	صبر- قرار/بی‌صبری-تعجیل
	۳		۲۷		۲	۱		۶	۱۳	سکوت/پرحرفی
	۴		۳۶	۱	۶	۴	۱	۹۵	۴۴	کیاست- باتجربگی/ساده‌لوحی- خامی
			۳				۱	۲۹	۳۲	مهمان‌نواز (بودن/نبودن)
۱	۱۳		۱		۲۰	۸			۱	حسود (نبودن/بودن)
۴	۸		۲		۴۲					پرهیز از شراب/باده‌نوشی
۲	۹				۱۹	۱۲		۲	۱	تهمت و گمان بد (نداشتن/داشتن)
	۹				۳	۴	۱	۱		چاپلوس (نبودن/بودن)
۱	۳		۱		۱	۳				فضول (نبودن/بودن)
	۲۵		۲		۲۱					ملامت نکردن/املامتگری
۱	۴	۱	۲		۱۲				۵	اسراف نکردن/مصرف بودن
۳	۱۱		۱		۲۳					پشیمانی و سود داشتن آن
۱	۲۲		۹	۱	۲	۳		۱	۱۱	عیب‌پوشی/عیب‌جویی
	۲		۱۵			۳		۲۹	۳۰	پشیمانی از گناه و توبه
			۴	۱				۵	۱۹	توکل و اعتماد به خدا
۱			۱	۶	۱	۲				سببی/نسبی
	۱۵		۱		۳	۲	۱	۱		ظاهر بین (بودن/نبودن)
	۲		۸							غنیمت شمردن عمر
	۹		۱							افسوس عمر
	۸		۱۸							(اهمیت-دقت در-اندیشه به) سخن
	۲		۱۰							حفظ تعادل و تناسب در رفتار
	۱۱		۷							موقعیت‌شناسی- قدر خود دانستن
	۱۱		۳							تناسب حرف و ادعا با عمل
	۴		۴							حسن ظن داشتن و خوش‌بینی
۱۴	۱		۶	۳						کم‌خوری/پر‌خوری
۲	۴		۶							تربیت کردن-تربیت‌پذیری
	۱			۵	۲		۱	۳	۳۱	مواجهه با بیگانگان

جدول شماره ۲. نشانه‌های اخلاقی اجتماعی و حکومتی

گلستان					گزیده جوامع‌الحکایات					نشانه اخلاقی
۱	۲	۳	۴	۵	۱	۲	۳	۴	۵	
	۲۹		۱۴		۱۸	۴۳	۱	۴۴	۳۲	عدالت/ظلم
	۱		۱		۲	۱	۱	۴	۲	امنیت، آرامش/ناامنی
۱	۲		۵		۱۱	۵	۱	۲۱	۸	تدبیر/بی‌تدبیری
	۱				۴	۲		۷		نظم/آشفته‌گی اجتماعی

								۲	۱	نشاط/کود اجتماعی
	۱		۱		۲	۲		۱۰	۴	رفاه-آبادی-آسایش/فقر-ویرانی
					۱	۲		۱	۱	برابری/تبعیض
			۳		۳				۱	رواداری/تعصب-عدم تحمل
	۲		۱		۷	۴	۲	۱۱	۵	بازرزش (بودن/نبودن) مردم
۳	۱۴	۱	۲۰	۱	۸	۳	۵	۴۰	۲۰	(نیکی/بی‌توجهی) به زیردستان و مردم
			۳		۱			۱		ارزشمندی علم و فرهنگ/ترویج خرافه
			۴						۱۹	اجرای حدود و تعزیرات
	۲				۶				۵	استقلال رای حاکم
	۱		۳		۹					بدبینی افراطی حاکم
					۲					احتکار
	۱				۱					تقلب در کاسبی
	۲									رشوه
	۱		۳							(حقیر نشمردن/شمردن) دشمن
			۵							اتحاد
۲			۳							کار را به کاردان سپردن
				۳					۱	توصیه حاکم به ابهت
				۶	۱				۲	توصیه حاکم به نکونامی/نکوهش بدنامی
				۱	۱		۱		۲	مواجهه با بیگانگان

توضیح: بیست توصیه اخلاقی فردی به دلیل بسامد کمتر (در مجموع ۱۰۷)، در جدول‌ها ذکر نشده؛ اما به دلیل اهمیت آنها در محاسبات اعمال شده‌اند؛ این بیست توصیه عبارت‌اند از: قطع نکردن سخن دیگران، اهمیت ندادن به قضاوت مردم، خجالت‌نکشیدن از پرسش، عدم تکرار اشتباه، منت احسان نگذاشتن، کار امروز به فردا نیفکندن، خدمت کردن به مخلوق، بی‌همراه سفر نرفتن، بدی نکردن تا بدی ندیدن، پرهیز از دوستی نااهل، رعایت حق همسایگی، قدر نعمت و عاقبت دانستن، شادی نکردن از مرگ دشمن یا غم دیگران، دیده‌بستن برای دل‌ندادن، نصیحت‌نپذیرفتن از دشمن، خبر بد ندادن، تقدیرپذیر بودن، در جوانی پاک‌بودن، رحم نکردن بر دشمن و اطاعت از سلطان.

۵-۲. تحلیل داده‌ها

۵-۲-۱. گزیده جوامع‌الحکایات و لوامع‌الروایات

۱. اخلاق فردی: از ۵۳۹۷ نشانه فردی یافت‌شده، ۳۰۳۰ مورد، حدود ۵۶ درصد، اخلاقیات مثبت مشاهده می‌شود. ۱۶۷۷ جمله، توضیحی و ۲۰۶۹ جمله نیز توصیفی هستند. بیشتر جملات توضیحی شامل عناصر هویتی هستند و اشاره مشخصی به ویژگی‌های اخلاقی ندارند؛ نیز تعداد ۲۲۳ توصیه یا امر، ۱۰۲ درخواست، ۵۷ نکوهش و ۶۳ نهی اخلاقی به چشم می‌خورد؛ بنابراین، از ۲۵۵۴ جمله مربوط به این بخش، حدود ۱۹ درصد در دسته جمله‌های توصیه‌ای قرار دارند. نشانه‌های فردی مثبت بیشتر به علم‌گرایی، بخشندگی، مهربانی، صلح‌طلبی و نیک‌منشی اشاره دارند؛ در حالی که بیشتر نشانه‌های فردی منفی به جنگ‌طلبی، خشونت، دشمنی، پنهان‌کاری، فریب‌کاری و دروغ‌گویی پرداخته‌اند.

۲. اخلاق اجتماعی - حکومتی: از ۵۷۲ نشانه یافت‌شده ۲۵۵ مورد، حدود ۴۴ درصد، به ویژگی‌های پسندیده اشاره دارد. از ۵۱۸ جمله مربوط به این بخش نیز حدود ۳۰ درصد جملات در دسته جملات توصیه‌ای قرار دارند. نشانه‌های اجتماعی پسندیده بیشتر به عدالت، نیکی به زیردستان و تدبیر و نشانه‌های ناپسند این بخش به ظلم و سپس با اختلاف بسیار، به بی‌تدبیری و بی‌توجهی به زیردستان اشاره دارند.

۳. نکته‌ای که با کمی دقت به خوبی دیده می‌شود، تعداد زیاد نشانه‌های طیف عطفوت-خشونت و عدالت-ظلم در دو سمت مثبت و منفی است. نشانه‌های بخش مثبت طیف مهربانی-خشونت که سومین رتبه را در دسته پسندیده‌ها دارد، با ۱۶۵ تکرار (شامل ۸۷ توصیف)، مقابل نشانه‌های منفی آن، که رتبه اول را در دسته ناپسندها دارد، با ۳۴۸ تکرار (شامل ۱۹۵ توصیف) قرار دارد. همچنین است نشانه‌های مثبت طیف عدالت-ظلم با ۷۷ تکرار (شامل ۳۵ توصیف)، مقابل نشانه‌های منفی آن با ۲۲۵ تکرار (شامل ۱۷۷ توصیف)؛ به عبارت دیگر، هم طیف مثبت این نشانه‌ها در صدر نشانه‌های مثبت قرار دارند و هم طیف منفی آنها در صدر نشانه‌های منفی. از سوی دیگر، تفاوتی معنی‌دار بین دو سر مثبت و منفی طیف‌های «اختلاف‌افکنی و بدگویی» و «شفافیت-پنهان‌کاری و فریب‌کاری» دیده می‌شود. با این توصیفات و تحلیل سایر نشانه‌ها، می‌توان به تصویری از وضعیت جامعه و اخلاقیات افراد آن و حکومت رسید؛ تصویری که سدیدالدین محمد عوفی تلاش چندانی برای بیان ضمنی آن ندارد و بیشتر با عباراتی مستقیم یا توصیفاتی واضح آنها را نشان داده است.

۴. در جوامع‌الحکایات و لوامع‌الروایات الف) مجموع نشانه‌های اخلاقی فردی حدود ده برابر مجموع نشانه‌های اخلاقی اجتماعی - حکومتی است؛ ب) جملات توصیه‌ای حدود یک‌پنجم کل جملات مرتبط با نشانه‌های اخلاقی است؛ پ) مجموع تعداد پسندیده‌ها و نکوهیده‌ها تفاوت فراوانی با هم ندارند و از سوی دیگر، ناپسندهای اخلاق اجتماعی - حکومتی از پسندیده‌های آن بیشتر است؛ بنابراین، می‌توان ادعا کرد که نویسنده به زیست اخلاقی افراد توجه ویژه‌ای داشته است و شاید بتوان جنبه کنشگری فرهنگی - اخلاقی مؤلف را پررنگ‌تر دانست. همچنین از تصویر نه‌چندان مطلوب که نویسنده در بین سطور، از جامعه و حکومت ارائه کرده است، می‌توان موضع او را درباره اجتماع به‌طور نسبی مشاهده کرد؛ لذا می‌توان مؤلف را از کنشگران اجتماعی نیز قلمداد کرد.

۲-۲-۵. گلستان

۱. اخلاق فردی: از ۲۶۸۰ نشانه فردی یافت‌شده، ۱۴۲۷ مورد، حدود ۵۳ درصد، به خصوصیات مثبت پرداخته‌اند (تقریباً مشابه جوامع‌الحکایات). از ۲۱۰۱ جمله مربوط به این بخش، تعداد ۳۱۲ توصیه یا امر، ۳۲ درخواست، ۱۹۷ نکوهش و ۸۷ نهی اخلاقی در متن به چشم می‌خورد. ۷۵۰ جمله، توضیحی و ۷۲۳ جمله نیز توصیفی هستند. چون بیشتر جملات توضیحی با دلالت ضمنی

به توصیه و امر و نهی اخلاقی اشاره دارند، حدود ۶۵ درصد جملات در دسته جمله‌های توصیه‌ای قرار می‌گیرند (تقریباً سه برابر جوامع‌الحکایات). بیشترین نشانه‌های فردی مثبت به علم‌گرایی و علم‌دوستی، نیک‌منشی و نیکوکاری و خوش اخلاقی، ایمان و بخشندگی اختصاص دارند، که تقریباً مشابه جوامع‌الحکایات است؛ در حالی که بیشترین نشانه‌های فردی منفی به خشونت و عصبانیت و جنگ‌طلبی، بد اخلاقی و بد رفتاری و بی‌خیری، جهل و بی‌انصافی و ستم پرداخته‌اند و با پربسامدترین نشانه‌های فردی منفی جوامع‌الحکایات اشتراک چندانی ندارند.

۲. اخلاق اجتماعی-حکومتی: از ۱۴۰ نشانه اجتماعی و حکومتی یافت شده ۷۷ مورد، حدود ۵۵ درصد، به خصوصیات پسندیده اشاره دارند (۱۰ درصد بیشتر از جوامع‌الحکایات). از ۱۴۶ جمله مربوط به این بخش نیز حدود ۶۲ درصد در دسته جملات توصیه‌ای قرار دارند که دو برابر تعداد جوامع‌الحکایات است. بیشترین نشانه‌های اجتماعی مثبت به نیکی به زیردستان و عدالت و بیشترین ناپسندها هم به طیف منفی همین دو نشانه پرداخته‌اند که از این نظر، تقریباً مشابه جوامع‌الحکایات است.

۳. نکته قابل تأمل در جدول نشانه‌ها، وجود تعادل نسبی در حدود نیمی از ویژگی‌های اخلاقی فردی است که در جوامع‌الحکایات این همگنی کمتر مشاهده می‌شود. چند طیف مانند عقلائیّت-جهالت، عطوفت-خشونت، نیکی-بدی، انصاف-ستم، نصیحت‌پذیری، ایمان، صبر، قناعت، بی‌اعتنایی به دنیا، متانت، چشم‌پاکی و عفت بسامد بیشتری دارند و بقیه در بازه‌ای کمتر از جهل تکرار قرار دارند. در بخش اخلاق اجتماعی-حکومتی نیز می‌توان وضعیتی مشابه را مشاهده کرد؛ دو طیف عدالت و نیکی به زیردستان بسامدی زیاد و بقیه خصوصیات، تکرار نسبتاً مشابهی دارند؛ به بیانی دیگر، دقت در این نکته می‌تواند آن بخش از نشانه‌های اخلاقی که برای مؤلف اهمیت بیشتری داشته‌اند، نمایان کند.

۴. برخلاف کتاب پیشین، ۶۵ درصد جملات گلستان (حدود سه برابر جملات توصیه‌ای جوامع‌الحکایات) توصیه‌کننده هستند. دلیل احتمالی این مطلب را می‌توان در دیباچه گلستان یافت؛ زمانی که سعدی در اندوه روزگار رفته، گوشه‌نشینی اختیار می‌کند و یکی از دوستان با شنیدن واقعه به او تذکر می‌دهد که خردمندان هنگام لزوم نباید ساکت بمانند؛ و چه الزامی مهم‌تر از نصیحت! نصیحتی به‌عنوان نقشی ماندگار از سعدی.

۵. همانند کتاب پیشین، تعداد نشانه‌های اخلاقی فردی از اخلاقیات اجتماعی-حکومتی بیشتر است. این تفاوت در گلستان حدود بیست برابر است. همچنین مجموع تعداد پسندیده‌ها و نکوهیده‌ها تفاوت زیادی با هم ندارند؛ بنابراین، همانند مؤلف جوامع‌الحکایات، می‌توان ادعا کرد مؤلف گلستان نیز برای زیست اخلاقی انسان‌ها ارزش والایی قائل بوده است. علاوه بر آنچه گفته شد، با توجه به تصویر ارائه‌شده از جامعه، می‌توان موضع مؤلف را درباره وضعیتی اخلاقی جامعه

و حکومت تا حدودی دریافت؛ بنابراین، او را همانند نویسنده جوامع‌الحکایات و البتّه به مراتب بیشتر و صریح‌تر از وی، می‌توان جزو کنشگرانی با دغدغه معضلات اجتماعی قلمداد کرد.

۶. با توجه به مطالب دیباچه گلستان، تحلیل نشانه‌های فراوان اخلاقی و درصد فراوان توصیه‌ها و نکوهش‌ها که آن را در دسته ادبیات تعلیمی قرار می‌دهد، می‌توان گفت مؤلف، عناصری را که مردم نیاز بیشتری به یادآوری داشته‌اند، بیان کرده است. این نیاز می‌تواند به دلیل اهمّیت ذهنی خود نویسنده باشد یا به دلیل فقدان آن نشانه‌ها در جامعه. به باور ما، هرچند آرمان‌شهر سعدی، در تعدادی از حکایت‌ها نمایان است، اما از تکرار زیاد توصیه‌ها و نکوهش‌ها، توصیف برخی ویژگی‌های اخلاقی مانند خشونت و نامهربانی و بداخلاقی و وجود تعداد کمی نکات اخلاقی متناقض، می‌توان گفت سعدی در گلستان بیش و پیش از آنکه در پی نمایش مدینه‌ای فاضله باشد، تلاش می‌کند آینه‌ای بگیرد روبه‌روی خلاق تا آنچه جریان دارد، نمایش دهد و با نکوهش‌ها و توصیه‌های فراوان به وجدان خوانندگان تلنگری بزند. از دیگر سو، توجه به این پرسش نیز خالی از لطف نیست که در وضعیّت مناسب اخلاقی، آیا به نصیحت و توصیه به رعایت اخلاق و نگارش کتابی مفصل نیازی هست؟ اگر پاسخ، منفی باشد، می‌توان ادعا کرد در وضعیّت فقدان اخلاقیات یا کم‌توجهی به آن، بزرگان و مصلحان برای توصیه‌های اخلاقی و ستایش فضایل و نکوهش رذایل اهتمام جدی می‌ورزند.

۵-۲-۳. جدول مقایسه‌ای

جدول شماره ۳. مقایسه تعدادی نشانه‌های اخلاقی					
گلستان		جوامع‌الحکایات		موضوع	
درصد	تعداد	درصد	تعداد		
۵۳	۱۴۲۷	۵۶	۳۰۳۰	پسندیده	فردی
۴۷	۱۲۵۳	۴۴	۲۳۶۷	ناپسند	
۵۵	۷۷	۴۴	۲۵۵	پسندیده	اجتماعی-حکومتی
۴۵	۶۳	۵۶	۳۱۷	ناپسند	
۵۳	۱۵۰۴	۵۵	۳۲۸۵	پسندیده	جمع نشانه‌های اخلاقی
۴۷	۱۳۱۶	۴۵	۲۶۸۴	ناپسند	
۳۵	۷۷۸	۷۹	۲۴۳۵	توصیفی	تعداد جملات
۶۵	۱۴۶۹	۲۱	۶۳۷	توصیه‌ای	

واحد اعداد سطرهای نشانه‌ها: تعداد کلمه شاخص در جمله بر اساس دلالت مستقیم یا ضمنی.

واحد اعداد سطرهای تعداد جملات: تعداد جمله دارای نشانه‌های اخلاقی.

۶. نتیجه

۱. با تعیین تعداد تقریبی کلمات با معنی در این دو کتاب، جدول زیر به دست آمد.

جدول شماره ۴. درصد نشانه‌های اخلاقی			
شرح	تعداد حدودی کلمات	تعداد نشانه‌های حوزه اخلاق	درصد تقریبی
جوامع الحکایات	۱۴۰،۰۰۰	۵۹۶۵	۴
گلستان	۳۶،۰۰۰	۲۸۲۰	۸

دقت در اعداد ستون درصد، توجه جدی مؤلف گلستان را به آموزه‌های اخلاقی نشان می‌دهد. چون تعداد زیادی از کلمات در جملات، نام و فعل و ضمیر و ... هستند، می‌توان ادعا کرد چهاردرصد کلمات به‌عنوان توصیف، توصیه، نکوهش یا توضیح اخلاقی نیز عدد قابل توجهی است؛ چه رسد به هشت‌درصد در گلستان.

۲. نویسندگان با توجه کمتر به جزئیات حکایات و اهتمام بیشتر به مفهوم پیام مورد نظر و با ذکر ویژگی‌های اخلاقی شخصیت‌های حکایت‌ها یا توصیه‌های مطرح‌شده از زبان آن‌ها یا راوی یا در پوشش ابیات و احادیث داخل متن، تصویری از وضعیت اخلاقی افراد و جامعه و حکومت و نگاه آرمانی نسبت به اخلاق مدار بودن انسان‌ها ارائه کرده‌اند. نویسنده جوامع الحکایات، با توجه به جنبه تاریخی بودن کتاب، با بیانی مستقیم و توصیفی و نویسنده گلستان با شیوه‌ای منتقدانه و ترغیبی-تحدیری به این کار پرداخته‌اند. نیز تعداد نشانه‌های ناظر به اخلاق فردی و اجتماعی در متون تا آن حد است که می‌توان مؤلفان را دارای نگرانی‌های اخلاقی و اجتماعی قابل توجه دانست و آثار یا دست کم بخش‌هایی از آنها را نیز بازنمایی از واقعیات زمانه.

۳. تفاوت قابل توجه تعداد نشانه‌های اخلاقی فردی نسبت به تعداد نشانه‌های اخلاقی اجتماعی-حکومتی، احتمالاً به دلیل توجه جدی نویسندگان به زیست اخلاقی افراد است؛ در حقیقت، گویی نگرانی‌های آنها درباره اصلاح افراد بر دیدگاه اجتماعی آنان برتری دارد. با دقت به سه نکته‌ای که در پی خواهد آمد، می‌توان درک کرد که چرا فرد دغدغه‌مند اخلاقیات در آن زمان، نخستین هدفش اصلاح اخلاق رفتار افراد بوده و به معضلات حکومت کمتر پرداخته است: الف) جامعه‌شناسی به‌عنوان یک دانش، دیرزمانی نیست که مطرح و نهادینه شده است تا بتواند باعث نگاه ویژه فرهیختگان به جامعه شود؛ ب) جامعه به‌عنوان یک کل، تشکیل شده از انسان‌ها به‌مثابه اجزای آن کل است و بهبود جزء، به اصلاح کل منجر خواهد شد؛ ج) پیشینیان به حاکم و در نتیجه حکومت، نگاهی مقدس و الهی‌گونه داشتند.

۴. می‌توان به زوایای معمولاً پرداخته‌نشده در بررسی متون کهن نیز اهتمام ورزید: رویکردهای جنسیتی، متعصبانه و خرافی. با توجه به نبودن این نوع نقدها، شایسته است در مواجهه با متون کهن با احتیاط رفتار کرد؛ به زمانه توجه داشت و هر نشانه‌ای را بر بی‌اخلاقی نویسنده حمل نکرد. بر اساس آنچه لوسین گلدمن (Lucien Goldmann) در نظریه ساخت‌گرایی تکوینی می‌گوید،

توجه به طبقه مؤلف و جهان‌بینی مسلط بر او و زمانه می‌تواند در تبیین چرایی وجود این نشانه‌ها یاریگر باشد. با توجه به این موارد و با نگاهی نسبتاً سخت‌گیرانه، جدول زیر تنظیم شده است که می‌توان میزان رواداری را در اندیشه‌های مؤلف گلستان مشاهده کرد.

شرح	باور جنسیتی	باور خرافی	تعصب دینی	تعصب نژادی
جوامع‌الحکایات	۲۹	۱۸	۲۴	۳
گلستان	۶	۱	۶	۳

۵. می‌توان بخش زیادی از مجموع خصوصیت اخلاقی فردی را که در دو کتاب بررسی شده است، در چند دسته کلی به شرح زیر جای داد که تعداد آنها در جدول بعدی ذکر شده است. تعداد سایر نشانه‌ها که در این دسته‌بندی جای نگرفته‌اند، در نتیجه نهایی این بخش تأثیری ندارد. صداقت/ بی‌صداقتی: شامل ویژگی‌های راست‌گویی/ دروغ‌گویی، یک‌رنگی/ ریا، وفاداری/ خیانت، وفای به عهد/ پیمان‌شکنی، حل اختلاف- شفاعت / اختلاف‌افکنی - فتنه‌انگیزی - توطئه - بدگویی - غیبت، شفافیت/ پنهان‌کاری - فریبکاری، تهمت، تناسب حرف و ادعا با عمل، تقلب در کاسبی. ایمان/ بی‌ایمانی - بی‌توجهی به شریعت: شامل پاک‌دامنی - گناه‌کاری، دین‌داری - بی‌دینی و توکل به خدا.

متانت و شخصیت/ بی‌شخصیتی: شامل وقار - وقاحت، احترام - بی‌احترامی، قطع‌نکردن سخن دیگران، سپاسگزاری - ناسپاسی، جوانمردی - ناجوانمردی، عزت نفس - حقارت و تواضع - غرور. عظوفت و نیکی/ خشونت و بدی: شامل مهربانی - سنگ‌دلی و نیکویی - بدی. یاری/ بی‌توجهی: شامل یاری - بی‌معرفتی، همدلی - بی‌توجهی و نیکی به والدین و نزدیکان قناعت/ دنیا دوستی: شامل بی‌اعتنایی به دنیا - دنیا دوستی، قناعت - طمع‌کاری. صبر/ بی‌صبری: شامل صبر و قرار - تعجیل و سکوت - پرحرفی. عقلانیت/ جهالت: شامل علم و فضل - جهل و کیاست - خامی

عقلانیت		عظوفت		یاری		صبر		شخصیت		ایمان		بخشنده‌گی		صداقت	
-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+
۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰	۱۰

همان‌طور که مشخص است، سمت منفی طیف صداقت، یعنی دروغ و ریا، بیشترین تعداد را داراست و حدود یک‌چهارم از کل رذایل اخلاقی (جدول شماره ۳) را به خود اختصاص داده است؛ در حالی که سمت مثبت آن، یعنی صداقت و راستی، حدود یک‌دهم از کل فضایل اخلاقی است. از دیگر سو، برخلاف سایر طیف‌ها، تعداد نشانه‌های سمت منفی این طیف (دروغ و ریا)، به مراتب

بیشتر از تعداد نشانه‌های سمت مثبت (راستگویی و یک‌رنگی) است؛ بنابراین، به نظر می‌رسد از آنچه در آثار ادبی مشهور بازنمایی شده است، می‌توان نتیجه گرفت که «انسان در شرایط مختلف و به دلایل متفاوت، بسیار به دروغ پناه می‌برد». هرچند این ادعا بر اساس واقعیت‌های استخراج شده از متون است و به معنی حقیقت وجودی انسان نیست، اما لازم است او را به فکر وادارد که برای داشتن جهانی زیباتر یا کاستن از آلام بشر، نیاز است این خصوصیت منفی مهار شود که به نظر می‌رسد بهترین ابزار برای این کار، اخلاق و قانون باشد. در زندگی اجتماعی با رعایت آگاهانه و حتی منتقدانه قانون برآمده از خرد جمعی، می‌توان در نهادینه‌شدن اخلاق، همیار بود و در زندگی فردی با انتخاب آگاهانه زیست اخلاقی، می‌توان نکوهیده‌ها را از آئینه روح و جان زدود؛ و آنجا که سخن از انتخاب به میان می‌آید، آزادی نیز رخ می‌نماید؛ یعنی زیست اخلاقی در فضایی آزاد و آگاه ممکن است.

منابع

- اکو، امبرتو (۱۳۹۷)، نشانه‌شناسی، ترجمه پیروز ایزدی، چاپ پنجم، تهران، ثالث.
- ایزوتسو، توشیهیکو (۱۳۹۴)، مفاهیم اخلاقی - دینی در قرآن مجید، ترجمه فریدون بدره‌ای، چاپ سوم، تهران، فرزانه.
- چندلر، دانیل (۱۳۹۷)، مبانی نشانه‌شناسی، ترجمه مهدی پارسا، چاپ ششم، تهران، سوره مهر.
- حاجیان، ابراهیم (۱۳۹۳)، جامعه‌شناسی اخلاق، تهران، جامعه‌شناسان.
- حیدری دهنو، ناهید (۱۳۹۵)، «مقایسه اخلاق و حکمت در جوامع حکایات و لوامع الروایات عوفی و بهارستان جامی»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، یاسوج، دانشگاه یاسوج.
- سجودی، فرزانه و گروه مترجمان (۱۳۹۶)، نشانه‌شناسی فرهنگی (مجموعه مقالات)، تهران، علم.
- سعدی (۱۳۹۸)، گلستان، تصحیح و توضیح غلامحسین یوسفی، چاپ چهاردهم، تهران، خوارزمی.
- شعیری، حمیدرضا (۱۳۹۵)، نشانه‌شناسی ادبیات، تهران، دانشگاه تربیت مدرس.
- شمیسا، سیروس (۱۳۹۳)، انواع ادبی، چاپ پنجم، تهران، میترا.
- صفوی، کوروش (۱۳۹۱)، آشنایی با زبان‌شناسی در مطالعات ادب فارسی، تهران، علمی.
- _____ (۱۳۹۴)، آشنایی با نشانه‌شناسی ادبیات، تهران، علمی.
- طایفی، شیرزاد و محمد شیخ‌الاسلامی (۱۳۹۶)، «نقد نشانه - معناشناختی داستان شیخ صنعان در منطق الطیر»، پژوهش‌نامه نقد ادبی و بلاغت، د، ۶، ش ۱، ۳۳-۵۰.
- طوسی، خواجه نصیرالدین (۱۳۹۱)، اخلاق ناصری، تصحیح مجتبی مینوی و علی‌رضا حیدری، چاپ هفتم، تهران، خوارزمی.
- علی‌اکبری، فیروزه (۱۳۹۴)، «نقد نشانه‌شناسی اجتماعی در مجموعه داستان‌های جلال آل احمد و یوسف ادریس»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، قزوین، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی.
- عوفی، سدیدالدین محمد (۱۳۹۲)، پانصد و یک حکایت از جوامع حکایات، به کوشش امیربانوی کریمی (امیری فیروزکوهی)، تهران، زوار.
- فرانکنا، ویلیام (۱۳۹۲)، فلسفه اخلاق، ترجمه هادی صادقی، تهران، طه.

- فرهنگی، سهیلا و محمدکاظم یوسف‌پور (۱۳۸۹)، «نشانه‌شناسی شعر الفبای درد سروده قیصر امین‌پور»، کاوش‌نامه، س ۱۱، ش ۲۱، ۱۴۳-۱۶۶.
- فناپی، ابوالقاسم (۱۳۸۴)، دین در ترازوی اخلاق، تهران، صراط.
- کرس، گونتر (۱۳۹۷)، نشانه‌شناسی اجتماعی از نظریه تا کاربرد، ترجمه سجاد کبگانی و رحمان صحراگرد، چاپ چهارم، تهران، مارلیک.
- کوبلی، پاول (۱۳۹۶)، سیر نشانه‌شناسی، ترجمه راحله قاسمی، تهران، سیاه‌رود.
- ملکیان، مصطفی (۱۳۸۹)، حدیث آرزومندی، تهران، نگاه معاصر.
- موسوی، نعیمه (۱۳۹۸)، «تحلیل تطبیقی نشانه‌شناسی اجتماعی در رمان نوجوان گزیده آثار هوشنگ مرادی کرمانی و کاترین پاترسون»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی.
- میرصادقی، جمال (۱۳۸۵)، عناصر داستان، چاپ پنجم، تهران، سخن.
- نیکویخت، ناصر و همکاران (۱۳۹۱)، «الگوی تحوّل زن از همسر خانه‌دار تا مصلح اجتماعی بر اساس نشانه‌شناسی اجتماعی رمان‌های سووشون و عادت می‌کنیم»، جستارهای زبانی، س ۳، ش ۳، ۲۱۷-۲۳۵.
- ون لیوون، تتو (۱۳۹۵)، آشنایی با نشانه‌شناسی اجتماعی، ترجمه محسن نوبخت، تهران، علمی.
- هلیدی، مایکل و رقیه حسن (۱۳۹۳)، زبان، بافت و متن، ترجمه محسن نوبخت، تهران، سیاه‌رود.
- یونسی، ابراهیم (۱۳۸۴)، هنر داستان نویسی، چاپ هشتم، تهران، نگاه.